

SİNOPLU BİR GNOSTİK: MARCİON

Nihat DURAK*

Öz

Sinoplu Marcion (m.s. 85-160), ilk dönem Hıristiyanlık tarihinin mühim figürlerindedir. O, aynı zamanda ilk devir Hıristiyan topluluğu içinde ortaya çıkan ve ana grup tarafından heretik olarak değerlendirilen teolojik bir akımın da lideri kabul edilmektedir.

Marcion'un günümüzde de tanınan ve tartışılan bir şahsiyet olmasına sebep olan husus, kendisinin apostolojik olarak kabul edip düzenlediği Luka İncili ile Pavlus'un On Mektubu'ndan oluşan İncil'di. Marcion, günümüzdeki Yeni Ahit'in de esasını oluşturan dört incil arasında yalnızca Luka İncili'ni otantik kabul etmiş; fakat bu metni ve Pavlus'un On Mektubu'nu da mevcut haliyle değil, yeniden düzenleyerek kendi kutsal kitap külliyatı içine almıştır. Marcion, bu iki metne yanı sıra Resullerin İşleri bölümünü de ekleyerek hususi bir Ahd-i Cedit meydana getirmiştir.

Bu Marcion İncili, her ne kadar el yazması olarak günümüze ulaşmış olmasa da Tertullianus (m.s. 160-225)'un 'Adversus Marcionem' (Against Marcion) adlı eserinde, o kadar çok parçası kaydedilmiştir ki, hemen hemen tamamının ortaya konulabilmesi muhtemeldir.

Marcion, Eski Ahit'i reddetmiş; Eski ve Yeni Ahit'in aynı Tanrı'dan zuhur etmediğini, Yahudilerin ve Eski Ahit'in Tanrısı'nın 'Yaratıcı Tanrı', İsa'da ortaya çıkan Tanrı'nın "sevgi ve teselli Tanrısı" olduğunu savunmuştur.

Havariler sonrası ikinci dönem Hıristiyan neslin mensubu olan Marcion, ileri sürdüğü fikirleri ve faaliyetleri açısından öne çıkan bir şahıstır. Pavlusçu anlayışın müdafii olan Marcion, Yahudilik ve Eski Ahit'in etkisiyle, Hıristiyanlıkta Pavlusçu anlayıştan sapmalar olduğunu ifade etmiş ve bu sapmaları Hıristiyanlığın kutsal kitabından ve dogmalarından arındırmaya gayret etmiştir. Aynı zamanda Suriyeli Cerdo (ölümü takriben m.s. 138)'nin öğrencisi olan Marcion, Pavlus öğretilerindeki gnostik unsurları, bir çeşit çileciliğe ve düalizme dönüştürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Marcion, Hıristiyanlık, İncil, Gnostisizm.

A GNOSTIC OF SINOPE: MARCION

Abstract

Marcion of Sinope (85-160 a.d.) is one of the important figures of the first period of Christianity. Being considered as the leader of a theological movement that came out of the first period Christian community and is determined as the heretic movement by the main group.

The reason why Marcion is a known and debated figure till today is his preparation of the Luka Bible that he considered as apostolic and the Bible consisted of the "Ten Letters of Paul". Between the four bibles that make out the actual "New Testament", Marcion accepted only the Luka Bible as authentic; but he recomposed it and the "Ten Letters of Paul" before including them into his Corpus of sacred books. (He didn't take them as they were but altered them). Marcion generated a special New Testament by adding a chapter of "The works of the Prophets" to these two texts.

Although, the Marcion Bible didn't reached the present day as a handwritten manuscript, there is that much saved in Tertullianus' (160-225 a.d.) work 'Adversus Marcionem' (Against Marcion) of it, that it is possible to rewrite almost the whole text of the Bible.

Marcion rejected the Old Testament; he claimed that the New and Old Testament are not revealed from the same God, that the God of the Jews and Old Testament is the "God of

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nihaturak@ibu.edu.tr

creation” and that the God perception comes up of Jesus is the “God of love and consolation”.

As a member of the second period Christianity generation, after the Apostles, Marcion is a prominent personality in terms of ideas and activities he brought on. As the defender of the Paulist Perception, Marcion, stated that with the effect of Judaism and the Old Testament there were some deviations in Paulist perception. He endeavored to clean these deviations and dogma from the holly book of Christianity. As the student of “Cerdo of Syria” (death approx. 138 a.d.), Marcion, converted the Gnostic components in Paulistic percepts into a sort of asceticism and dualism.

Keywords: Sinope, Marcion, Christianity, Bible, Gnosticism.

I. SİNOPLU MARCİON’UN HAYATI

Kilise babalarının hemen hepsi, Marcion’un Pontuslu¹ olduğu konusunda hem fikirdir. Pontuslu bir gemici olan Marcion, m.s. birinci yüzyıl sonlarına doğru, tahminen 85’te Sinop’ta doğmuş, yaklaşık 160’ta ölmüştür.² Marcion, Simon Magus öğrencileriyle aynı kuşağa mensuptur. Babası Sinop Piskoposu’dur ve Marcion tamamen Hıristiyan öğretisi içinde büyür.³ Ancak bazı araştırmacılar, Marcion’un Sinop’tayken Hıristiyan bile olmadığını, putperest olarak doğup yetiştiğini ve ancak Roma’ya seyahati esnasında Hıristiyan olduğunu ileri sürer.⁴

Gençlik yıllarının son dönemlerinde Sinop’tan ayrılan Marcion, bir müddet Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde, muhtemelen Efes ve İzmir civarında kalır. Mesleği gemicilik olan Marcion’un Anadolu’nun sahil bölgelerinde bir müddet kalmış olması da muhtemeldir. Eğer iddia edildiği gibi o, putperest bir çevrede yetişmişse, Anadolu’da geçirdiği zaman diliminde Hıristiyanlıkla tanışmış ve Hıristiyan olmuştur. Çünkü bazı Hıristiyan yazarların ifadelerine göre Marcion, Roma’ya geldiğinde hâlihazırda Hıristiyandır. Hatta kimi yazarlara göre o, bu esnada bilgi açısından sıradan bir Hıristiyan değil piskopos ayarında bir din adamıdır.⁵

¹ Eski Yunanca’da deniz anlamına gelen bu terim, tarihte Sinop, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon ve Rize şehirlerini kapsayan bölgeyi ifade ederdi. (Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi 1993, s. 415.)

² Jacques Lacarriere, *The Gnostics, (Les Gnostiques*, Fransızca’dan İngilizce’ye çev. Nina Rootes), Londra: Peter Owen Limited 1977, s. 79, Şinasi Gündüz, “Sinoplu Marcion’un Gnostik Teolojisi”, *Hoşgörü ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta 2001, s. 133, Robert Bradshaw, “Marcion: Portrait of a Heretic”, 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>, Saffet Bilhan, “Asya Eğitim Felsefesine Tarihsel Bir Bakış (İran)”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. XX, Ankara 1988, s. 278, Kent Hinkson, ‘Kilise Tarihi’, 29.11.2012, <http://www.belgeler.com/blg/2xfw/kilise-tarihi>, Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara: Güven Matbaası 1955, s. 177.

³ Lacarriere, *The Gnostics*, s. 79.

⁴ Gündüz, “Sinoplu Marcion’un Gnostik Teolojisi”, s. 133.

⁵ Gündüz, “Sinoplu Marcion’un Gnostik Teolojisi”, s. 134.

Marcion, m.s. 135-140 yılları arasında Roma'ya gelir.⁶ Hippolytus (m.s. 170-236), Marcion'un Roma'ya geliş tarihinin piskopos Hyginus'un ölümü sonrası olduğunu belirtir. Roma Kilisesi piskoposları hiyerarşisinde dokuzuncu sıraya sahip Hyginus'un ölümü m.s. 140 olduğuna göre, muhtemelen Marcion bu tarihte Roma'ya gelmiş olmalıdır.⁷

Roma'daki ilk günlerinde Marcion, buradaki Hıristiyan cemaate katılır ve kiliseye oldukça yüklü bir bağışta bulunur. Tertullianus, Marcion tarafından yapılan bu bağışın iki yüz bin sesters⁸ olduğunu vurgular.⁹ Bir müddet sonra Marcion, Roma'da Suriye asıllı bir öğretmen olan ve gnostik¹⁰ fikirleriyle öne çıkan Cerdo (veya Kerdon) ile tanışır; kısa zamanda onun en başta gelen talebesi olur.¹¹ Irenaeus (m.s. 130-200), Cerdo'nun Simun Magus'un bir izleyicisi olduğunu belirtir ve onun Roma'ya Hyginus'un piskoposluğu zamanında geldiğini vurgular. Esasen erken dönem Hıristiyan yazarlar, yalnızca Cerdo'yu değil, Hıristiyanlık bünyesindeki hemen hemen tüm heretik ekolleri öyle ya da böyle Simon'la ilişkilendirir. Irenaeus da Marcion'u Simon'un öğrencileri ve taraftarları içinde sayar.¹²

Marcion'un hocası Suriyeli Cerdo, düalizme dayalı bir tanrı fikrini savunur. Ona göre birisi iyilik ve merhamet sıfatıyla diğeri ise dürüstlük ve adalet sıfatıyla ön plana çıkan iki ilahi güç vardır. Bunlardan birincisi kutsal kitaplarda (Eski Ahit'te) peygamberlerin ve hukukun kendisinden bahsettikleri tanrıdır. Bu tanrı

⁶ Bradshaw, "Marcion: Portrait of a Heretic", 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>, Hinkson, 'Kilise Tarihi', 29.11.2012, <http://www.belgeler.com/blg/2xfw/kilise-tarihi>.

⁷ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 134.

⁸ Sestertius ya da sesterce, bir Antik Roma sikkedir. Roma Cumhuriyeti döneminde küçük gümüş bir sikke iken Roma İmparatorluğu zamanında büyük bronz bir sikkeye dönüşür.

⁹ Bradshaw, "Marcion: Portrait of a Heretic", 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>, Hinkson, 'Kilise Tarihi', 29.11.2012, <http://www.belgeler.com/blg/2xfw/kilise-tarihi>.

¹⁰ Saltık bilginin anlık sezilerle kavranabileceği inancı. Derin ve tam bilgi anlamının dile getiren ve Yunanca gnose sözcüğünden türetilen gnostisizm (Fr. Gnosticisme) deyimi, aslında tanrısal bilgiye bütünüyle varılabileceğini savunan eklektik Hıristiyan gizemciliğidir. İ. S. II. yüzyılda Yahudiliği ve Platonculuğu Hıristiyanlıkla kaynaştırmaya çalışan Valentin, Simon, Basilide, Carpocrade, Saturnin, Marcion gibi tanrıbilimci düşünürlerin ürünüdür. Kimi düşünürler, Mandeizm ve Hermetizm gibi gizemsel inançları da gnostisizm ve örneğin Kabala'yı bir Yahudi gnostisizmi, Batinilik'i bir Müslüman gnostisizmi sayar. Gnostikler, Hıristiyan disiplini içerisinde sapkın sayılmıştır, çünkü imanla yetinmez ve İsa'nın cisimleşmesi gibi Hıristiyan dogmalarını yadsırlar. Çünkü yeni Platoncu emanasyon'dan yanadırlar ve özdeği kötülerler. Onlara göre tanrısal gerçek doğallaşarak kendini açığa vurmuş ve bilinmeyen hiçbir yanı kalmamıştır. (Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 171.)

¹¹ Bradshaw, "Marcion: Portrait of a Heretic", 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>.

¹² Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 134-135.

(şeriatin tanrısı) bilinen bir tanrıdır; ancak o, İsa Mesih'in 'baba' olarak adlandırdığı tanrı değildir. İsa Mesih'in 'babası' olan tanrı ise iyilik ve merhamet sıfatları haricinde 'bilinmeyen' bir tanrıdır. Tertullianus'un ifadesine göre Cerdo, bu iki ilahi prensipten hukukun tanrısını 'kötü tanrı', merhamet ve iyilik sıfatları haricinde bilinmeyen tanrıyı ise 'iyi tanrı' olarak isimlendirir. Cerdo'ya göre, iyi tanrı 'üstün' olandır; kötü tanrı ise 'dünyanın yaratıcısı' olan (demiurg) yüce varlıktır.¹³ Tertullianus, bu düşüncelerinden hareketle Cerdo'nun, kötü tanrının iradesine dayalı olan peygamberlerin öğretisini ve hukuku reddettiğini, 'yaratıcı Tanrı'ya' karşı çıktığını ve Mesih'in üstün Tanrı'nın (iyi Tanrı'nın) oğlu olduğuna inandığını belirtir. Ayrıca Cerdo, İsa Mesih'in bakireden doğmadığını, hatta onun doğumla ilgisinin hiç olmadığını, çünkü bedenî bir cevher taşımadığını, yalnızca hayalî bir görüntüye sahip olduğunu, dolayısıyla gerçekte ızdırap çekmesinin de söz konusu olmadığını ifade eder. Bundan başka Cerdo, ölümden dirilişin ruhen olduğuna, bedeninin dirilmesinin ise mümkün olmadığına inanır. Ayrıca Tertullianus, Cerdo'nun dinî metinler arasında yalnızca Luka İncili ile Pavlus'un bazı mektuplarına olumlu baktığına, Yeni Ahit'in diğer metinlerine ise karşı çıktığını da kaydeder.¹⁴

Marcion'un, hocası Cerdo'nun fikirlerini izlediği ve geliştirdiği konusunda gerek Tertullianus gerekse Irenaeus hemfikirdir. Marcion, Cerdo'nun düalizmine ve kutsal kitap ile hukuk anlayışına dayalı olarak geliştirdiği fikirlerini çevresindeki öğrencilerine anlatmanın yanı sıra, bu fikirlerin Roma'daki kilise çevresinde tartışılması için de çaba sarf eder. Özellikle İsa'nın mesajını Eski Ahit'ten ayırmaya gayret gösterir. Hatta bu amaçla bir kilise toplantısı (konsil) düzenlenmesini ve bu toplantıda görüşlerinin tartışmaya açılmasını teklif eder. Ancak bu önerisi kilise çevrelerinde kabul görmediği gibi Marcion, takriben m.s. 144'te kilise tarafından fikirleri Hıristiyan dogmalarına aykırı bulunarak cemaatten kovulma cezasına çarptırılır, yani aforoz edilir.¹⁵ Ayrıca kilise, Marcion'un daha önceden kiliseye yapmış olduğu para yardımını da kendisine iade eder. Bu durum karşısında Marcion bir süre kilise çevrelerinden kendisine destek verecek birilerini bulmaya çalışsa da başarılı olamaz.¹⁶

Roma'da kendine yer edinemeyen Marcion, sonunda bu şehri terk ederek bir cemaat kurma yoluna gider. Başta yakın öğrencileri Apelles¹⁷ ve Lucanus olmak üzere Marcion'un taraftarları hızla artar ve kısa zamanda Marcioncu kilise üyeleri Roma da dâhil olmak üzere birçok yerde yoğun şekilde görülmeye başlar.

¹³ Şinasi Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, Samsun 1997, ss. 121-165, s. 158.

¹⁴ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 135.

¹⁵ Bradshaw, "Marcion: Portrait of a Heretic", 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>.

¹⁶ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 135-136.

¹⁷ Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", s. 157.

Marcioncu hareketin II. yüzyılda da Hıristiyanlığın en önemli figürlerinden birisi olduğu yönünde birçok işaret vardır. Ayrıca III. yüzyıl başlarında bu kilise, Roma Kilisesi'nin en önde gelen rakibi mertebesindedir. Gerek Justin Martyr (m.s. 100-165)'in ifadeleri, gerekse zamanın ünlü Hıristiyanlık eleştirmeni Celsus (m.s. II. yüzyıl)'un muhatap aldığı iki Hıristiyan gruptan birinin Marcionculuk olması bunu destekler. İlerleyen dönemde Marcionculuk, batıda yok olmaya yüz tutarken doğuda bir süre daha varlığını devam ettirir. Nitekim Marcionculuğun doğuda uzun süre mevcudiyetini sürdürdüğü bilinir. Mesela Cyrrhus piskoposu Theodoret (m.s. 393-457), mektuplarında V. yüzyılda yaşayan Marcioncular'dan söz etmekte ve bunlardan binden fazlasının hidayetine vesile olduğunu anlatır. Ayrıca yine V. yüzyılda yaşayan Ermeni piskopos Eznik de Marcioncular'a karşı bir reddiye kaleme alır.¹⁸

İbn Nedim (v. 995), onuncu asırda Marcioncular'ın Horasan'da varlığına şahit olduğunu açıkça belirtir.¹⁹

İlerleyen zaman diliminde Marcionculuğun hızla Maniheizm içinde yok olduğu tahmin edilmektedir. Marcion gibi Hıristiyan bir cemaat içinde yetişen, ancak düşüncelerinde Marcion'dan daha açık şekilde gnostik düalizmi ve asketik yaşam biçimini savunan Mani'nin, Marcioncular tarafından kendilerine yakın görülmüş olması muhtemeldir. Öte yandan bizzat Marcion'un kendisi tarafından geliştirilen kilise yapısının Mani tarafından adapte edilerek geliştirildiği de bilinmektedir.²⁰

Ephraem Syrus (m.s. 306-373) kendi zamanında, Marcionistler ve Maniheiztler arasındaki yakınlığa vurgu yapar. Marcioncu hareket III. yüzyılda da devam eder. IV. yüzyıla gelindiğinde Marcionist kiliselerin çoğu, başka bir gnostik hareket olan Maniheizm tarafından absorbe edilir.²¹

II. MARCİON'UN FİKRİYATI

Marcion'un bir gnostik olup olmadığı ya da onun tanrı, âlem, kurtuluş, dünya hayatı ve benzeri konulardaki düşüncelerinin gnostisizm çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, bilim adamları arasında öteden beri münakaşa konusu olmuştur. Başta kilise babaları Irenaeus ve Tertullianus olmak üzere çeşitli ilk dönem Hıristiyan yazarlar, Marcion'un gnostik bir heretik olduğu konusunda şüphe etmez. Günümüz araştırmacılarının önemli bir kısmı ise Marcion'un gnostik olduğunu vurgular. Mesela gnostisizme yönelik çalışmaları

¹⁸ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 136-137.

¹⁹ William F. Tucker, "Beyan b. Sem'an ve Beyâniyye: Emevî Irakı'nın Şif Aşırıları", çev. Yusuf Benli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III, sy. 1, Samsun 2003, s. 227.

²⁰ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 137.

²¹ Bradshaw, "Marcion: Portrait of a Heretic", 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>.

olan Hans Jonas (d. 1903-v. 1993), Marcion'un kendine özgü geliştirdiği fikirleriyle gnostik düşünce açısından görkemli bir yere sahip olduğunu yazar. Yine gnostisizm konusunda uzman olan bir başka çağdaş yazar Kurt Rudolph (d. 1929), Marcion'un gnostik çerçevede ele alınması konusunda hiçbir engelin bulunmadığını, hatta Marcion'un gnostik gelenekte özel bir yere sahip olduğunu belirtir. Ugo Bianchi (d. 1922-v. 1995) ise, anti-kozmik düalizmi ve eskatolojik temayülleri nedeniyle Marcion'un gnostisizmin radikal bir temsilcisi olduğunu ifade eder.²²

Öte yandan bazı araştırmacılar ise Marcion'un bir gnostik olduğu fikrine mesafeli durmaya, hatta bazıları bunu tamamıyla reddetmeye çalışır. XX. yüzyılın başlarında Marcion'la ilgili yaptığı çalışmasıyla dikkati çeken Adolph von Harnack (d. 1851-v. 1930), Marcion'un Pavlus ve Luther (d. 1483- v. 1546)'le karşılaştırılabilecek seviyede mühim ve büyük bir reformcu olduğunu vurgular. Bununla birlikte Harnack, her ne kadar aralarında bazı benzerlikler bulunsa da Marcion'un düşüncelerinin gnostisizmle bir ilişkisinin olmadığını, aksine bunların Hıristiyan geleneği içerisinde ele alınmasının gerekliliğini savunur. John Peter Arendzen (d. 1873-v. 1954) ve Henry Chadwick (d. 1920-v. 2008) gibi yazarlar da Marcion'un düşüncelerinin gnostisizm çerçevesinde değerlendirilemeyeceği kanaatini ifade eder. Heikki Raisanen (d. 1941) ve Giovanni Filoramo (d. 1945) gibi araştırmacılar ise Marcion'un gnostik gelenek içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorununun oldukça tartışmalı olduğunu belirttikten sonra, sorunun aslında gnostisizmin temel karakteristiğinin ne olduğu meselesiyle yakından ilişkili olduğu üzerinde durur.²³

Tertullianus, Hippolytus ve Irenaeus gibi antik yazarlar, Marcion'u bir gnostik olarak sınıflandırmakta tereddüt etmez. Birçok bilim adamı, yine de onun öğretisinin gerçekten gnostik olduğuna ikna olmuş değildir.²⁴

Diğer tüm gnostiklerin aksine, Marcion her şeyden önce bir kilise kurmak, sonra İncil'i kendisini Antitheses'i olan, emniyet içinde yerleşik cemaatler kurmak istedi.²⁵

Düşüncelerinde gnostik spekülasyonlara ve mitolojiye yer vermemesi ve kurtuluşun imanla olduğunu kabul edişi gibi bazı konularda diğer gnostik geleneklerden ayrılmış olsa da Marcion'un öğretilerinde çeşitli prensipler arasındaki düalizmi esas alışı, kozmik âleme olumsuz yaklaşımı ve asketik yaşam biçimine önem vermesi gibi özellikleri göz önüne alındığında, onun genel anlamıyla gnostisizm çerçevesi içerisinde ele alınabilecek gnostik bir muallim olduğu aşikârdır. Görüşlerindeki gnostik temayüllerin tamamıyla Marcion

²² Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 137-138.

²³ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 138.

²⁴ Robert Bradshaw, "Marcion: Portrait of a Heretic, (Marcion: Bir Heretiğin Portresi)", 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>.

²⁵ Lacarriere, *The Gnostics*, s. 79.

tarafından üretilmiş ya da kurgulanmış olduğunu düşünmek de gereksizdir. Hıristiyanlığın ilk dönem tarihinde başta Simon Magus olmak üzere, Menandros, Saturninus, Basilides (m.s. II. yüzyıl) ve Valentinus (m.s. 100-160) gibi birçok önemli şahsiyetin gerek Marcion öncesi dönemde gerekse Marcion'un zamanında gnostik düşünceleriyle öne çıktığı bilinir. Stephen Wilson'ın da ifade ettiği gibi, Marcion'un sıkı bir Pavluscu olduğu ve hem Pavlus'un hem de Pavlusculuğun Marcion öncesi dönemlerde hâlihazırda gnostik etkileşime açık olduğu da bilinir. Bundan başka Marcion'un hocası olan Cerdo'nun da bir gnostik olduğu kesindir.²⁶

Marcion'un gnostisizmle ilişkili düşünceleri özellikle onun düalist yaklaşımlarında, kozmik âleme ya da bu dünyaya karşı bir 'yabancı' veya 'öteki' olan yüce tanrı anlayışında, maddi âleme karşı tavırlarında ve asketizmi esas alan hayat tarzına yönelik fikirlerinde yoğunlaşır.²⁷

Baştan sona Marcion teolojisi düalist bir anlayışa dayalıdır. Marcion tanrı, kurtuluş, ilahi mesaj ve nitelikleri konusundaki bir dizi düalist ilkeler çerçevesinde dile getirdiği düşüncelerini, zamanın Roma kilisesinin temsil ettiği yaygın kanaate karşı antitezler şeklinde savunur. Onun, günümüze kadar ulaşmamış olan yapıtının da 'Antitezler' başlığını taşıması bundan dolayı olsa gerektir.²⁸

Marcion bu eserinde kendi dünya kuramını, Kitab-ı Mukaddes ve İncil yorumlarını, prensiplerini, yeni bir kilisenin tesisine dair bakış açısını ortaya koyar.²⁹

Hocası Cerdo gibi Marcion da iki asli ilahi ilkenin mevcudiyetini kabul eder. Bunlardan ilki Eski Ahit peygamberleri ve şeriat aracılığıyla bilinip tanınan ve maddi âlemin yaratıcısı olan tanrıdır. İnsanı yaratan ve düşüş, günah, ölüm kısır döngüsüne mahkûm eden de bu ilahi varlıktır. Bu 'yaratıcı tanrının' (demiurg'un) en çarpıcı nitelikleri doğruluk ve adalettir. Adalet niteliği doğrultusunda o, hukukun taviz vermez ve sıkı bir takipçisidir. Acımasız bir karşılık verme ve intikam alma hukuku doğuran adalet niteliğiyle öne çıkan bu tanrı aynı zamanda 'kötüdür' ve mükemmel değildir. Mükemmel olmayışı yarattığı âleme de 'kötülük' şeklinde aksetmiştir. Nitekim Marcion, kötülüklerin yaratıcısı-kaynağı olan bu yaratıcı tanrının savaştan keyf aldığını, kötü niyetli olduğunu ve çeşitli Eski Ahit metinlerinde de görüldüğü gibi zaman zaman kendisiyle bile tenakuza düştüğünü ileri sürer. Marcion'a göre, gerek peygamberlerin öğretileri ve hukuk aracılığıyla gerekse yarattığı maddi âlemden hareketle bilinip tanınan bu tanrı, 'Eski Ahit tanrısıdır'.³⁰

²⁶ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 138-139.

²⁷ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 139.

²⁸ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 139.

²⁹ Lacarriere, *The Gnostics*, s. 79.

³⁰ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 139.

Valentinus'un öğrencilerinden Ptolemy (m.s. 90-168), Marcion'un hukuku ve yaratmayı Şeytana izafe ettiğini söylese de, gerçekte Marcion böyle bir görüşe sahip değildir. Ancak, Apocryphon of John adlı metnin yazarı gibi bazı gnostikler Şeytani ve Yehova'yı özdeşleştirirler de, Marcion aslında ikisini özdeşleştirmemiştir. Dolayısıyla Ptolemy'nin yorumu, Marcion'la ilgili yanlış bir anlamaya dayanır. Ancak yine de, Marcion ile Ptolemy arasında fikri bir yakınlık mevcuttur. Bu yüzden o, 'ılımlı Marcion' olarak adlandırılır. Ancak Ptolemy'nin Demiurge ile ilgili görüşü Marcion'unki kadar olumsuz değildir. Nitekim o, Marcion'un reddettiği gibi, yaratmada Mesih'in rolünü reddetmez.³¹

Marcion'un kabul ettiği ikinci ilahi varlık ise, yaratıcı tanrının aksine fazlaca bilinip tanınmayan, dolayısıyla bu âleme 'yabancı' ya da 'öteki' olan üstün ilahi güçtür. Bu 'yabancı' tanrı, nitelikleri itibarıyla yaratıcı tanrıdan daha üstün ve yücedir; zira her ne kadar maddi âlemle bir ilgisi olmaması ya da onun dışında olması nedeniyle fazlaca bilinip tanınmasa da onun en önemli niteliği mükemmelliğidir. Mükemmelliği doğrultusunda o, mutlak 'iyi' olan bir ilahi varlıktır. Adalet sıfatıyla hukukun koyucusu ve sıkı şekilde uygulayıcısı olan yaratıcı tanrıya karşı bu tanrı mutlak iyilik sıfatıyla merhametli ve bağışlayıcıdır. Her zaman mevcut olmasına rağmen bu 'iyi tanrı' insanlara kendisini yalnızca 'oğul İsa' vasıtasıyla ifşa eder. Kötülüklerle dolu olan yeryüzünde şeriat, günah ve ölüm çemberinin tutsağı olarak yaşayan insanların kurtarılması için bu yabancı tanrı, saf iyilik, Tiberius'un 15. yılında (yaklaşık m.s. 29'da) kendi ilahi ruhunu İsa Mesih'e göndererek bu dünyada görünmüş, Oğul İsa Mesih'te kendisini ifşa etmiştir. Baba'dan (iyi tanrıdan) yalnızca ismen ayırt edilebilen Oğul, İsa Mesih'teki ilahi güçtür. Dolayısıyla İsa Mesih'in 'baba' dediği tanrı, maddi âlemin yaratıcısı olan hukukun tanrısı değil, mutlak iyi ve bu âleme yabancı olan tanrıdır. 'Yaratıcı tanrı' Eski Ahit'in tanrısıyken, 'iyi tanrı' insanların kurtuluşunu temin eden Yeni Ahit'in ve İncil'in tanrısıdır.³²

Marcion'un, Eski Ahit'in Tanrı'sının 'kötü', Yeni Ahit'inin ise 'iyi' ve 'sevgi' Tanrısı olduğu söylemi, daha ilk dönemlerden itibaren, konuya Hıristiyan ilahiyatının bakış açısına dair bir örnek teşkil eder.³³

Marcion'a göre Eski Ahit'in bildirdiği Yehova, ibtidai ve düşük bir ilahî varlıktır ki, onun zıddı İsa'da zuhur eden, sevgi olan 'yabancı ilah'tır.³⁴

³¹ Emir Kuşçu, "Gnostik Hıristiyan Bir Akım Olarak Valentinyanizm", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 31, Samsun 2011, s. 101-102.

³² Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 139-140.

³³ Dursun Ali Aykıt, "Sağ Yanağına Tokat Atmayı Düşünene Haklı Savaş Aç", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. VI, sy. 2, İstanbul 2009, s. 297.

³⁴ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 131.

Marcion, birisinin üstün nitelikli (Yüce), Eski Ahit'in Yaratıcı Allah'ı ile özdeşleştirdiği iki ilâhın var olduğunu telkin eder. Ona göre, Yüce olan İlah, insanlığın kurtarıcısı olarak telakkî edilmelidir.³⁵

Marcion için, temel sorun gayet basittir. Eski ve Yeni Ahit okumak iki evreni, iki uyumsuz emirleri ortaya çıkarır. İnciller bir sevgi ve iyilik tanrısı ortaya koyar ki Oğul insanları kurtarmak ve onlara kardeşliği, merhametli olmayı ve komşularını sevmeği öğretmek amacıyla yeryüzüne inmiştir. Eski Ahit, diğer taraftan, adaletli azap edici bir Tanrı gösterir ki o insanlığa zulüm, eziyet eder ve daima gök gürültüsü ve şimşeklerle etrafı çevrili görünür. O cömertlik merhamet ve hoşgörüyü dair hiçbir şey bilmez. Kutsal Kitapta görüldüğü gibi, dünyanın ve insanlığın geçmişi, suçlar, katliamlar ve kandan oluşur. Bunlar, özünde şeytani ve ahlaksız bir dünya, tartışmasız bir şekilde başarısız bir evren ve düşük bir insanlık anlayışı ortaya koyar. Bu yaratmada devam ede gelen yanlış bir şey vardır ve burada insan tabuların sürekli tehdidi, Yaratıcının gürlmesi ve korkutması altında bir hayat sürer.³⁶

Marcion'a göre bu iki ilahi varlık birbirlerine zıt niteliklere sahiptir. Birisi, yarattığı âlemden ve Eski Ahit'ten hareketle bilinip kavranabilen, maddenin yaratıcısı-düzenleyicisi (demiurg), bu âlemin (aeon'un) yöneticisi olan ve adalet ilkesini ön plana çıkaran bir varlıktır. Diğer ise bilinmeyen, kavranamayan, bu âleme yabancı-öteki olan, kötülüğün kaynağı maddi âlemle bir ilişkisi bulunmayan ve iyilik ilkesini ön plana çıkaran bir varlıktır. Hans Jonas'ın yerinde tespitiyle, Marcion'a göre bu birbirine zıt niteliklerin aynı varlıkta toplanması mümkün değildir. Dolayısıyla bir tanrı aynı zamanda hem adaletli hem de iyi veya hem bu âlemi yaratan hem de bu âleme yabancı olan olamaz. Bu nedenle İsa'nın mesajının (İncili'nin) söz konusu ettiği tanrı, bilinen, adalet ilkesiyle tanınan ve maddi âlemin yaratıcısı olan Eski Ahit'in tanrısı (Yehova) değildir.³⁷

Marcion öğretilerinde Yahudilerin Tanrısı'na karşılık kendini Mesih'te açıklayan ikinci bir Tanrı'nın var olduğunu söyler. Hatta belki de iyi olan bu tanrı kendini Mesih'te açıklayana kadar varlığı Demiurg tarafından bile bilinmiyordu. Sevgi dolu olan bu Tanrı, insanın içinde bulunduğu durumu görmüş ve esef duymuştur. Kötü Tanrı'nın eseri olan insanlara karşı hiçbir mesuliyeti olmamasına rağmen insanlara acımış ve onları kurtarmak için Mesih'te dünyaya gelmiştir. Marcion'un savunduğu Müjde'ye göre Mesih gökten inerek yeni bir krallık kurmaya başlamıştı, ama Eski Ahit'in Tanrısı'na sadık kalanlar onu alıp çarmıha germişlerdir. Aslında bunu yaparken bilmeyerek de olsalar ait oldukları Demiurg'un mağlubiyetinde pay sahibi olmuşlardır. Nitekim Mesih'in ölümü insanları kurtarıp yeni egemenliğe ulaştırmak için ödenmesi gereken bir bedeldi.

³⁵ Tucker, "Beyan b. Sem'an ve Beyâniyye: Emevî Irakı'nın Şif Aşırıları", s. 227.

³⁶ Lacarriere, *The Gnostics*, s. 79.

³⁷ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 140.

Mesih aynı zamanda önceden de Demiurg'a ait olmayan ve bu yüzden de onun gözünde kötü olan ölmüşleri de yer altı dünyasından kurtarmıştır. Tanrı'nın, Demiurg'un yönetiminden kurtulmak isteyen insandan beklediği tek şey iman yani sevgisine imanla karşılık vermektir. Böylece insanlar artık Demiurg ve onun yaratıkları olan Yahudilerin şeriatinden özgür olabiliyordu.³⁸

Marcion'un bu iki tanrısı, Mecusi geleneğinde mutlak şekilde iyi ve kötü tarzında birbirinden ayrılmış Ahura Mazda ve Angra Mainyu'nun karşılığı değildir. Marcion, yaratıcı tanrı konusunda 'kötü' niteliğinden ziyade 'adalet' niteliğini belirtir ya da onun kötülüğünü hukukun katı ve acımasız uygulayıcısı olmasıyla irtibatlandırır ve onu sevgiden uzak, merhametsiz, katı bir yönetici şeklinde niteler.³⁹ Öte yandan Marcion'un bu düalist tanrı anlayışı büyük oranda gnostik geleneklerin tanrı tasavvuruna uygun düşer. Gerek Valentinus ve Basilides gibi Hıristiyan gnostiklerinde gerekse Sâbîlik ve Maniheizm gibi Hıristiyanlık dışı gnostik geleneklerde maddi âlemin yaratıcısı ve düzenleyicisi olan ilahi varlıkla (demiurg'la) madde âlemine yabancı olan ve mutlak iyilik-mükemmellik niteliklerini haiz yüce ilahi varlık birbirinden ayırt edilir. Sâbîlikte olduğu gibi Demiurg'un bizzat kendisi varlık ya da menşe itibarıyla kötü olmasa bile, var olmasına sebep olduğu maddi âlemin kötülükle özdeş olması onu kötü bir tanrı haline getirir. Kötülük sorunu konusunda burada yürütülen temel mantık 'iyiden kötünün neşet etmeyeceği' prensibidir. Nitekim Marcion, adalet sıfatıyla öne çıkan 'yaratıcı tanrının' kötülükle ilişkisi konusunda, İncil'deki 'iyi ağaç ve kötü ağaç' misalinden (Luka 3:9, Luka 6:43-44; Matta 3:10, Matta 7:17-19, Matta 12:33) hareketle şu neticeye ulaşır: Nasıl ki iyi ağaçtan kötü meyve neşet etmezse, iyi tanrıdan da kötü şeyler sadır olmaz. Maddi âlem kötülüklerle dolu olduğuna göre bu âlemin yaratıcısı tanrı iyi bir tanrı değildir.⁴⁰

Kötülük problemine iki yaratıcı düşüncesiyle cevap veren Marcion'a göre bu dünyanın yaratıcısı yasa gönderen, zalim, kahredici bir tanrıdır ve o tanrı içtimai çatışmaların, savaşların, haksızlıkların, şiddetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir de İsa'nın bildirdiği sıfatları ve özellikleri tam olarak bilinmeyen Sevgi Tanrısı vardır. Marcion'a göre kurtuluş tam olarak bu dünyanın Tanrısı'ndan ve onun eserlerinden uzak kalmakla mümkündür. Dünyanın Tanrısı'nın yasalarından kurtulmuş toplumda da müntesipler arasında eşitlik söz konusudur.⁴¹

Marcion'a göre bu iki ilahi varlık arasında bir çekişme ve mücadele de söz konusudur. Mesela yaratıcı tanrı, yarattığı insanı dünya hayatına ve bu yaşamın günah-ölüm çarkına mahkûm ederken, iyi tanrı insanı kötülükle dolu bu âlemde

³⁸ Hinkson, 'Kilise Tarihi', 29.11.2012, <http://www.belgeler.com/blg/2xfw/kilise-tarihi>.

³⁹ Şinasi Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", s. 147.

⁴⁰ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 140-141.

⁴¹ Cengiz Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı? – Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış –", *Diñ Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2008, c. XI, sy. 31, s. 32.

kurtarmayı hedefler. Yaratıcı tanrı hukuku koyup onun gerekliliğini vurgularken, iyi tanrı bu hukuku tanımaz. Yine yaratıcı tanrı katında kâfir olan Kabil, Sodomlular ve Mısırlılar gibi kişiler iyi tanrıya inanç yoluyla kurtuluşa kavuşurken, Nuh, İbrahim gibi Eski Ahit peygamberleri de dâhil yaratıcı tanrıya inanıp bağlanan kişiler, iyi tanrıya iman yolunu seçmeyip kötülüğe mahkûm olarak kalır. Benzer şekilde iyi tanrı, yaratıcı tanrının mesajını temsil eden Eski Ahit'i tanımayıp kaldırmış yerine kendi mesajını (İncili) koyar.⁴²

Bu iki ilahi varlık arasında şahsi bir mücadele de söz konusudur. Marcion'a göre ne yaratıcı tanrı ne de onun yaratıkları, 'görünmez, tanımlanamaz iyi tanrının' kendisini İsa'da ifşa etmesine kadar ondan haberdar değildi. Nitekim Tiberius'un 15. yılında İsa Mesih'te kendisini ifşa eden bu iyi tanrıyı, Demiurg (yaratıcı tanrı) kabullenmemiş, kendisine ve öğretisine karşı mücadele eden bu üstün ilahi gücü çarmıha gerilerek ölüm cezasına çarptırmaya cüret etmiş, hatta çarmıh sonrası onu Hades'e atmıştır. Ama iyi tanrı Hades'te de mücadelesini devam ettirmiş ve daha önceden yaratıcı tanrı tarafından oraya atılan Musa karşıtı Mısırlılar, Sodomlular ve Kabil gibi kişilerin kurtuluşunu sağlamıştır.⁴³

Düalitenin iki kutbunu oluşturan bu ilahi varlıklar arasındaki mücadele, bütün gnostik geleneklerde tanrı düşüncesinin en çarpıcı karakteristik özelliğidir. Mesela Sâbiîler'de ışık ve karanlık tanrısı adı verilen iki ilahi prensip arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir çekişme vardır. Aynı şekilde Maniheizm'de de iyilik ve nuru temsil eden yüce tanrı ile karanlığı ve kötülüğü temsil eden karanlık kralı arasında ezelden ebede devam eden mücadele ve çatışma söz konusudur.⁴⁴

Marcion'un mesih anlayışında da düalist yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Ona göre yaratıcı tanrı bütün insanların yaratıcısı olmakla birlikte, insanlar arasından İsrailoğulları'nı özellikle seçip yüceltmıştır. Bu çerçevede İsrailoğulları'na gönderilen Musa ve diğer peygamberler yaratıcı Tanrı'nın (demiurg'un) peygamberleridir. Aynı şekilde yaratıcı tanrı, İsrailoğulları'nın dünya üstünlüğünü gerçekleştirecek bir mesih de gönderecektir. Eski Ahit'in çeşitli bölümlerinde geleceği vurgulanan bu mesih, Demiurg tarafından gönderilecek olan İsrailoğulları Mesih'i'dir. Yalnızca Musa ve Davud değil tüm Eski Ahit peygamberleri bu Mesih'in geleceğini beklemekteydi. Marcion'a göre bunun, iyi tanrının kendisinde ifşa olduğu kurtarıcı İsa Mesih'le kesinlikle bir ilgisi yoktur. Tıpkı bağlı olduğu yaratıcı tanrı gibi, İsrailoğulları Mesih'i de hukukun sıkı bir takipçisi olacak, hatta misyonunu gerçekleştirmek için harp edecek ve kan dökülecektir. Oysa İsa Mesih, iyilik ve merhamet sıfatlarını haiz bir kurtarıcıdır;

⁴² Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 141.

⁴³ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 141.

⁴⁴ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 141.

hukuku ilga etmiş, harbe ve kan dökmeye karşı çıkmıştır. Dolayısıyla nitelik itibarıyla da Eski Ahit Mesih'iyle ayrı kutuplarda yer alır.⁴⁵

Marcion der ki; bu nedenle, Tanrı'nın Oğlu İsa'nın, yok edici Yehova'nın Oğlu olduğu veya Yehova'nın İsa'nın Babası olduğunu iddia etmek mümkün değildir.⁴⁶

Marcion, genel Hıristiyan düşüncesinde önemli bir dogma olan, doğumundan itibaren İsa Mesih'in ilahi ruhu taşıdığı inancını kabul etmez. Ona göre, Tiberius'un 15. yılında ilahi ruh kendisini aniden İsa Mesih'te ifşa eder. Marcion'a göre Mesih'te tanrı inkarne olmamış, kendisini ifşa etmiştir. Ani bir olay şeklinde vuku bulan bu ifşa olma daha önceden haberdar olunan ya da gerçekleşeceği beklenen bir hadise değildir. Marcion'un ifadesiyle: 'Aniden Oğul, aniden gönderilme ve aniden Mesih!'⁴⁷

İyi tanrının, İsa Mesih'te aniden kendisini Oğul olarak ifşa etmesi ve İsa Mesih'teki Oğul'un Baba'dan yalnızca isim itibarıyla ayrı olması fikrine sahip olan Marcion'un, bu düşünceleriyle bir modalist olduğu açıktır. Bu düşüncesiyle Marcion, Hıristiyanlığın Baba, Oğul, Kutsal Ruh anlayışına dayalı klasik trinite dogmasına karşı çıkmakta ve yüce tanrının, tarihin bir safhasında aniden geçici olarak İsa Mesih'te insanlara oğul suretinde görüldüğünü ileri sürer.⁴⁸

Yine Marcion'a göre iyi tanrının kendisini ifşa ettiği İsa Mesih'in gerçek bir bedeninden de söz edilemez. Bir başka ifadeyle onun bedensel varlığı sadece bir hayalden ibarettir. Marcion aynı zamanda Mesih'in bir bedene sahip olmadığını sadece bedeni varmış gibi yaptığını söyler.⁴⁹ Çünkü yüce tanrı, ancak bu hayali bedende kendisini maddi âlemde ifşa edebilir. Madde âlemine yabancı ve öteki olan bu ilahi varlığın, aksi takdirde bu âlemlerle irtibat kurması mümkün değildir. Aynı şekilde Marcion, İsa Mesih'in insani yönünün gerçek değil yalnızca bir görüntüden ibaret olduğunu, dolayısıyla onun çarmıha gerilmesi, ölmesi ve yeniden dirilmesi gibi hadiselerin de gerçek değil birer hayal olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürer. Theodoret, İstanbul keşişlerine gönderdiği mektubunda Marcion'un, İsa Mesih'in bakireden doğması ve ölüm sonrası bedenle dirilmesi (resurrection) inançlarını reddettiğini de yazar. Tertullianus'un da belirttiği gibi, bu görüşleriyle Marcion'un, doketizmi benimsediği açıktır. Marcion, kurtarıcı Mesih'in hayali bir bedene sahip olduğu, dolayısıyla onun çarmıh hadisesi de dâhil bedensel bir takım faaliyetlerinin de bu çerçevede düşünülmesi gerektiği fikrini, Tekvin'de geçen üç ilahi varlığın İbrahim'e gelmesi kıssasıyla delillendirir.⁵⁰

⁴⁵ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 141-142.

⁴⁶ Lacarriere, *The Gnostics*, s. 79.

⁴⁷ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 142.

⁴⁸ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 142.

⁴⁹ Hinkson, 'Kilise Tarihi', 29.11.2012, <http://www.belgeler.com/blg/2xfw/kilise-tarihi>.

⁵⁰ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 142-143.

Bazı araştırmacılar, haklı olarak Marcion'un birbirine zıt nitelikleri haiz iki tanrı anlayışının, temelde Pavlus'un hukuk ve Mesih'in mesajı (İncil) tasavvurunun aşırı bir yorumu olduğunu ifade eder. Gerçekten de hukuk-İncil, ruh-beden, ışık-karanlık ve benzeri düalist yaklaşımlara Pavlus'un mektuplarında sıkça rastlanır.⁵¹

Marcion, kötülük sorununun ancak, bir özdeğe biçim veren kötü ve öteki ruha biçim veren iyi olmak üzere iki tanrı tasarlamakla çözümlenebileceğini ileri sürer. Kötü tanrı Yahudilerin tanrısıydı, dünyayı o yaratmıştı ve Âdem'in günahından da o sorumluydu. Bundan ötürü de bu günahın sorumluluğunu bütün insanlara yüklemeye çalışıyordu. İyi tanrıysa bu gibi küçüklüklerin dışındadır ve İsa'nın vücudunda insan olmuştur, ne dünyanın ne de insanın yaratılışında hiçbir rolü yoktur. Tersine, kötü tanrının sorumlu saydığı insanları kurtarma görevini yüklenmiştir ve buna çalışmaktadır. Marcion'a göre kötü bir tanrı tasarımı şarttır; çünkü var ettiği dünyadaki kötülükleri kestiremediyse bilgisiz, kestirip de önleyemediyse beceriksiz, önlemek istemediyse kötüdür. Böyle bir tanrı ancak bilgisiz, beceriksiz ve kötü olabilir ki onu gerçek ve iyi tanrıdan ayırmak gerekir.⁵²

Marcion'da düalist yaklaşımın bir başka örneğini Eski Ahit-Yeni Ahit ayrımında bulmak mümkündür. Marcion, Eski Ahit'i yaratıcı tanrının 'intikam alma hukukuna dayalı' katı adalet prensibini işleyen bir kitap olarak değerlendirir ve şiddetle ona karşı çıkar. Bunun yerine kurtarıcı iyi tanrının mesajını (İncil'i) ön plana çıkarır. Eski Ahit insanı hukuk-günah ve ölüm çarkına mahkûm ederken, kurtarıcının mesajı insana bütün bunlardan kurtuluş vaat eder. Bu çerçevede Marcion, çoğu araştırmacının haklı olarak belirttiği gibi Pavlus geleneğine dayalı Hıristiyanlığı, Yahudilik ve Eski Ahit etkisinden kurtarmaya çaba sarf eder.⁵³ Hatta Marcion'un fikirlerinde Yahudilik-Hıristiyanlık düalitesinin varlığından da bahsedilebilir. Zira o, Yahudileri yaratıcı tanrının seçilmiş halkı olarak tanımlamakta ve bütünüyle yaratıcı tanrının mesajını içeren Eski Ahit'in Yahudiler aracılığıyla insanlığa egemen kılınmaya çalışıldığını düşünür. Diğer taraftan, iyi tanrının kurtuluş sunan mesajına inananlar topluluğunu oluşturan Hıristiyanların ise yaratıcı tanrının, dolayısıyla da Eski Ahit ve Yahudiliğin boyunduruğundan kurtulanlar olduğunu vurgular. Marcion'un Eski Ahit ve Yahudilik karşıtlığı o kadar önemlidir ki o, Eski Ahit-Yahudi geleneğinin büyük değer verdiği Habil, Enüş, Nuh, İbrahim soyundan gelenlerin, Eski Ahit peygamberleri ve benzeri şahsiyetlerin sonuçta kurtulamayacağını, bu geleneğin kötü gördüğü Mısırlılar, Sodumlular, Kabil ve benzeri kişilerin ise kurtulacağını söylemekten geri durmaz. Marcion'un

⁵¹ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 143.

⁵² Hançerlioğlu, Dünya İnançları Sözlüğü, s. 304.

⁵³ Turhan Kaçar, "Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığı'nda İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLIV, Sayı: 2, Ankara 2003, s. 192.

Eski Ahit'e ve Yahudiliğe karşı bu tutumunu bazı çağdaş yazarlar bir çeşit antisemitizm olarak değerlendirir.⁵⁴

Marcion, kendi zamanındaki Roma merkezli Hıristiyanlık anlayışını kurtarıcı tanrının mesajından sapmakla, Yahudilik ve Eski Ahit boyunduruğunda olmakla suçlar. Nitekim o, kendi döneminde Hıristiyan cemaatin dini literatürünü, bu düşünce doğrultusunda yeniden gözden geçirir ve Yahudilikle Eski Ahit etkisinden sıyrılmış bir kutsal metin derlemeye çalışır. Ona göre kurtuluş için iman edilmesi gereken iyi tanrının mesajında sevgi, hoşgörü ve bağışlama ağır basar ki bunların hiçbiri Eski Ahit-Yahudi geleneğinde yoktur. Dolayısıyla o, hazırladığı kutsal metne Eski Ahit muhtevasını dâhil etmemeye özel bir önem atfeder.⁵⁵

Marcion'a göre Pavlus, Müjde'yi iyi kavramıştı. Elçi, öğretilerinde ve hayatında Lütuf ile Yasa'nın arasındaki keskin farkı çok net görmüştü. Lütuf, Tanrı'nın hak edilmeksizin bağışladığı iyilik ve Müjde'nin özüyü ama kilise tarafından çarptırılmıştı. Marcion'un üstlendiği görev ise bu haberi tekrardan doğru ve saf bir şekilde insanlara sunmaktı.⁵⁶

Marcion'un kabul ettiği kutsal metin, Luka İncili ile Pavlus'un on mektubundan oluşur. Marcion, günümüz Yeni Ahit'inin temelini oluşturan dört İncil arasında yalnızca Luka İncili'ni kabul eder, ancak bu metni de olduğu gibi değil, yeniden gözden geçirerek ele alır. İsa Mesih'in mesajını izlemede Marcion'un kendisine kılavuz edindiği Pavlus, mektuplarında 'yayıdığı bir İncil'den' bahseder; bu da Marcion için bir tek İncil metninin bulunduğu işaretidir. İnciller konusundaki çalışmalarıyla Marcion, Pavlus'un İsa Mesih'ten almış olduğu bu orijinal İncili ortaya koymaya çalışır. Tertullianus'un da ifade ettiği gibi birçok kişi, Luka İncili'nin Pavlus öğretileri doğrultusunda derlendiğini düşündüğüne göre, Marcion açısından Luka İncili, İncil metinleri arasında Pavlus tarafından öğretilen orijinal Mesih İncili'nin tek derlemesidir. Benzer şekilde o, günümüz Yeni Ahit'inde yer alan ve Pavlus'a atfedilen on üç mektuptan yalnızca onunu (Galatyalılara Mektup, Korintlilere Birinci ve İkinci Mektuplar, Romalılarına Birinci ve İkinci Mektuplar, Selaniklilere Mektup, Efeslilere Mektup, Koloselilere Mektup, Filipililere Mektup ile Filimun'a Mektup) kabul eder. 'Rahipsel Mektuplar' adı verilen Timoteos'a Birinci ve İkinci Mektup ile Titus'a Mektubu ise kabul etmez. Bundan başka günümüz Yeni Ahit'inde bulunan, Resullerin İşleri, İbranilere Mektup, Yakub'un Mektupları ve benzeri diğer metinler de Marcion tarafından sahih kabul edilmez.⁵⁷

⁵⁴ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 143.

⁵⁵ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 144.

⁵⁶ Hinkson, 'Kilise Tarihi', 29.11.2012, <http://www.belgeler.com/blg/2xfw/kilise-tarihi>.

⁵⁷ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 144.

Marcion, otantik kabul edip kendi Yeni Ahit'ine dâhil ettiği Luka İncili ve Pavlus'un on mektubunu da günümüzde mevcut olduğu şekilde almaz. Bu metinlerdeki, kendine göre İsa Mesih'in mesajına uygun düşmeyen ya da yaratıcı tanrının ve Eski Ahit'in uzantısı durumunda olduğuna inandığı kısımları çıkarır. Mesela bu çerçevede, İsa Mesih'in doğum hikâyesini konu edinen Luka İncili'nin ilk iki bölümünü kabul etmez. Aynı şekilde Pavlus'un mektupları üzerinde de çeşitli çalışmalar yapar.⁵⁸

Kutsal metinler konusundaki bu çalışmalarıyla Marcion, Hıristiyanlık tarihinde gerek metin tenkiti konusunda ilk çalışmayı başlatan kişi olması yönünden gerekse Eski Ahit, Yeni Ahit ve benzeri kavramların ortaya çıkmasını sağlaması yönünden önemli bir işlev görmüştür. Bu sebeple, bazı çağdaş araştırmacıların 'Marcion olmaksızın ne Yeni Ahit'in ne de Pavlus mektuplarının olacağı' iddiasını abartılı bulmamak gerekir. Marcion'un, Eski Ahit yanı sıra Yeni Ahit metinlerine de yönelttiği eleştiriler, Hıristiyan kutsal metinlerinin İsa Mesih ve ilk cemaatin öğretilerini ne kadar temsil ettikleri ve ne kadar güvenilir oldukları konusundaki tartışmaların, bu metinlerin derlendiği dönemin hemen sonrasında başladığını göstermesi bakımından da önemlidir.⁵⁹

Gnostik geleneklere paralel şekilde savunduğu tanrı ve benzeri ilkeler arasındaki düalite ilkesi haricinde, Marcion'un maddeye yaklaşımı ve asketik yaşam biçimi de Marcion düşüncesindeki gnostik yaklaşımları ifade eder. Marcion'a göre yaratıcı tanrı tarafından meydana getirilen maddi âlem, yaratıcısı gibi eksiktir, mükemmel değildir ve olumsuz nitelikleri haizdir. Demiurg ya da yaratıcı tanrıya karşı koymak için bu dünyaya ait şeylere de karşı çıkılmalıdır. Dolayısıyla maddi âlemin ve kişiyi bu âleme bağlı tutan hiçbir şeyin kurtarıcı iyi tanrı ve kurtuluş açısından ehemmiyeti yoktur. Aksine iman yoluyla iyi tanrının mesajını kabul etmek demek, yaratıcı tanrıyla birlikte onun neden olduğu maddeden yüz çevirmektir. Marcion, yaratıcı tanrının eseri olan maddi âlemden kaynaklanan hiçbir şeyin kurtuluştaki bir payının olmadığını düşünür. Bu nedenle, ona göre kişinin bedeninin de kurtuluştaki yer alması imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla kurtuluş, yalnızca ruhi olarak mümkündür.⁶⁰

Marcion, kurtuluş için sert bir rigorist ahlak anlayışı tavsiye eder. Buna göre kurtuluşa ulaşabilmek için kişinin elinden geldiğince dünyevî yaşantıdan uzak durması, evlenmemesi, çocuk sahibi olmaması ve et yememesi gerekir. Marcion'un sıkı bir takipçisi olarak izlediği Pavlus, mektuplarında cinsel asketizmin kurtuluş için en iyi yol olduğunu vurgular. Marcion'un ise Pavlus'un bu yaklaşımını radikalleştirdiği ve genelleştirdiği görülür. Ona göre, iyi tanrının mesajını kabulün ya da Mesih'le birleşmenin göstergesi olan vaftiz, ancak mutlak bekârlığı seçenler

⁵⁸ Şinasi Gündüz, "Başkaldırı Geleneği ve Heterodoksi", *Bilimname*, sy. VI, Kayseri 2004, s. 77.

⁵⁹ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 145.

⁶⁰ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 145.

veya eşlerini bırakanlar, dullar ve münzeviler için yapılabilir. Bu durumda vaftiz olmuş Marcioncular'ın mutlaka eşlerini bırakmaları gerekir. Marcioncular'ın, bu nedenle vaftiz olmayı hayatlarının son dönemlerine kadar geciktirdikleri ifade edilir. Ayrıca Marcioncular'ın alkollü içki içmeyi de kurtuluşa ulaşabilme açısından sakıncalı gördükleri, bundan başka elden geldiğince oruçlu olmayı tavsiye ettikleri bilinir.⁶¹

Demiurg'un eseri olması nedeniyle maddi âleme ve bu âlemin uzantısı olan şeylere karşı çıkma bütün gnostik geleneklerin müşterek bir özelliğidir. Sâbiîlik, Maniheizm ve benzeri gnostik dinlerde dünya âlemi, kötü ilahi varlığın egemenliği altında bulunan karanlık âleminin bünyesinde olarak düşünülür ve dünya âleminin yaratıcısının karanlık âlemine düşmüş ya da atılmış bir varlık olan Demiurg olduğuna inanılır. Ayrıca bu geleneklerde, karanlık tanrısının bir esiri olarak madde âleminde ve beden hapishanesinde tutsak hayatı yaşayan ruhun, buradan kurtulabilmesi için dünya hayatından uzak durması ve beden isteklerine karşı çıkması öngörülür. Bu doğrultuda Maniheizmde meşhur 'üç mühür' prensibi vardır. Buna göre evlenmeme, et yememe, alkollü içki içmeme gibi kurallar çerçevesindeki bir asketik hayatın, kurtuluşa ulaşabilmek için zorunlu olduğu düşünülür. Aynı şekilde, elden geldiğince asketik bir hayat sürdürülmesi yönündeki bir yaklaşım diğer gnostik geleneklerde de mevcuttur.⁶²

III. SONUÇ

Marcion, kurtuluşun 'bilinmeyen ve bu âleme yabancı olan iyi tanrının' kendisinde ifşa olunduğu İsa Mesih'e imanla mümkün olduğunu ileri sürer. Kurtuluşun imanla mümkün olabileceği konusunda Marcion'un, sıkı sıkıya Pavlus teolojisine bağlı olduğu görülmektedir. İsa Mesih'te insanlığa görünen ilahi ruh kurtarıcıdır. Gnostik geleneklerin redeemer (kurtarıcı) tasavvurunda olduğu gibi, Marcion'a göre de kurtarıcı ilahi ruh bu âleme yabancıdır, bu âlemin dışındadır. Kendi nitelikleriyle tamamıyla zıt özellikleri haiz olan bu âlemde kurtarıcılık görevini yapabilmek için, tıpkı Sâbiîlerin kurtarıcısı 'Manda d Hiia' ya da Maniheizmin kurtarıcıları 'Muhteşem İsa' ve 'Manuhmed' gibi dünyevi elbiseye bürünür. Yine gnostik geleneklerde olduğu gibi, bu âlemin güçleri ve yaratıcı tanrı onu bilmez, tanımaz. Nitekim yaratıcı tanrının elçileri olan İbrahim ve benzeri peygamberlerle Habil, Enuş ve Nuh gibi kişiler, kurtarıcıyı tanımaz, kabul etmez.⁶³

Marcion hayatının sonuna kadar bir asketik olarak yaşamıştır. Kendisine ve taraftarlarına her türlü karalamayı yapmaktan çekinmeyen erken dönem

⁶¹ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 145.

⁶² Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 145.

⁶³ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 145.

Hıristiyan yazarlar, onu ve takipçilerini asla ahlaki yönden gevşek olmakla suçlayamamıştır.⁶⁴

Marcion'a göre, yalnızca kurtarıcıya iman eden ve asketik bir hayat süren ruhlar (Marcioncular) kurtulabilecektir. Kurtuluş, ruhidir; beden kurtuluşu söz konusu değildir. Marcion'un, gnostik dinlerin önemli bir ortak özellikleri olan kurtuluşun gnosis veya gizli bilgi (hikmet, marifet) yoluyla olması tasavvuruna karşı, kurtuluşun İsa Mesih'in öğretilerinde ifadesini bulan iyi tanrıya imanladır düşüncesini yeğlemesi dikkat çekicidir. Fakat bu hususun, Marcion'un gnostik geleneklerden radikal bir farklılığı şeklinde düşünülmemesi gerekir. Çünkü Sâbîlik ve Maniheizm gibi gnostik geleneklerde, 'bu âleme yabancı (öteki) olan yüce iyilik-ışık tanrısının ve iyilik-ışık âleminin bilgisi' demek olan gnosis'e sahip olmakla, Marcion düşüncesinde temel olan 'bu âleme yabancı olan ve tam olarak bilinip idrak edilemeyen iyi tanrıya' iman etmek arasında temel bir farklılıktan ziyade dikkat çekici benzerlikler vardır.⁶⁵

Marcion, İsa sonrası ikinci yüzyıl Hıristiyan dünyasının ön plandaki figürlerinden biridir. Dile getirdiği fikirleri ve yankı bulan faaliyetleri bakımından mühim bir mevkiye sahiptir. Pavlus teolojisinin sadık bir taraftarı olan Marcion, Yahudilik ve Eski Ahit'in tesiriyle Pavlus ekolünden kaymalar olduğunu savunur. Kutsal metinden ve teolojiden bu savrulmaları ayıklamaya çabalar. Marcion, etkisinde kaldığı Pavlus öğretilerindeki gnostik öğeleri geliştirerek kendine has bir çileciliğe ve düalizme ulaşır.

KAYNAKÇA

- Aykıt, Dursun Ali, "Sağ Yanağına Tokat Atmayı Düşünene Haklı Savaş Aç", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. VI, sy. 2, İstanbul 2009, ss. 287-321.
- Batuk, Cengiz, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı? - Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış -", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, c. XI, sy. 31, Ankara 2008, ss. 19-48.
- Bilhan, Saffet, "Asya Eğitim Felsefesine Tarihsel Bir Bakış (İran)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. XX, Ankara 1988, ss. 271-281.
- Bradshaw, Robert, "Marcion: Portrait of a Heretic", 13.11.2012, <http://www.earlychurch.org.uk/pdf/marcion.pdf>.
- Gündüz, Şinasi, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", *Hoşgörü ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta 2001, ss. 131-147.
- _____, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, Samsun 1997, ss. 121-165.
- _____, "Başkaldırı Geleneği ve Heterodoksi", *Bilimname*, sy. VI, Kayseri 2004, ss.75-85.

⁶⁴ Şinasi Gündüz, "İkinci Yüzyıl Urfa Gnostisizminin Önemli Bir Temsilcisi: Quq ve Quqiler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2004, s. 6.

⁶⁵ Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", s. 145-146.

- _____, "İkinci Yüzyıl Urfa Gnostisizminin Önemli Bir Temsilcisi: Quq ve Quqiler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2004, ss. 1-13.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi 1993.
- Hinkson, Kent, "Kilise Tarihi", 29.11.2012, <http://www.belgeler.com/blg/2xfw/kilise-tarihi>.
- Kaçar, Turhan, "Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığı'nda İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLIV, Sayı: 2, Ankara 2003, ss. 187-206.
- Kuşçu, Emir, "Gnostik Hıristiyan Bir Akım Olarak Valentinyanizm", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 31, Samsun 2011, ss. 95-126.
- Lacarrière, Jacques, *The Gnostics*, (Les Gnostiques, Fransızca'dan İngilizce'ye çev. Nina Rootes), Londra: Peter Owen Limited 1977.
- Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara: Güven Matbaası 1955.
- Tucker, William F., "Beyan b. Sem'an ve Beyâniyye: Emevî Irakı'nın Şif Aşırıları", çev. Yusuf Benli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III, sy. 1, Samsun 2003, ss. 217-232.